

BADANIA NAD KONFEDERACJĄ GOŁĄBSKĄ WE WSPÓŁCZESNEJ HISTORIOGRAFII¹

Jarosław Stolicki <http://orcid.org/0000-0002-8357-8101>

Uniwersytet Jagielloński w Krakowie

ABSTRACT

THE GOŁĄB CONFEDERACY IN MODERN HISTORIOGRAPHY

In 1972, Adam and Kazimierz Przyboś have published an edited *Diariusz kołowania i konfederacji pod Gołębem i Lublinem w 1672 r. (Diary of Gołąb and Lublin concentration and confederacy of 1672)*, a work that has provided an impulse for further study of the Gołąb Confederacy. At the time it has been one of the few confederacies with its own monograph, published already in 1936 by A. Przyboś, but since then – and until the 1972 edition of *Diariusz* – the subject has been mostly neglected, as was the case with the entire unhappy reign of King Michał. For K. Przyboś the said edition has been a starting point for a number of analytical studies of that period, and especially of the confederacy itself. In this research program, he has been followed by several younger historians, whose studies are reviewed in the article. The confederacy has received particular attention in the works of Jarosław Stolicki and Leszek Wierzbicki. Source editions connected to the confederacy, such as personal and public diaries and journals, and especially the 1672 resolutions of the nobles, also play a highly significant role.

Keywords: diary of the Gołąb Confederacy, Michał Korybut Wiśniowiecki, militia, Gołąb concentration, dietines, political propaganda.

Słowa kluczowe: diariusz konfederacji gołąbskiej, Michał Korybut Wiśniowiecki, pospolite ruszenie, kołowanie, sejmiki, propaganda.

¹ W niniejszym artykule omówiono studia, które ukazały się drukiem w latach 1972–2017. Dziękuję Panu Profesorowi Stefanowi Gąsiorowskiemu za możliwość skorzystania z tomów Bibliografii Historii Polski za lata 2015–2017.

W 1972 roku, w trzechsetną rocznicę zawiązania konfederacji gołąbskiej, ukazał się drukiem jej diariusz². Dziś możemy ocenić jego wydanie jako wyjątkowe, ponieważ było to jedyne wydawnictwo źródeł związanych z konfederacjami w czasach Polski Ludowej. W okresie po roku 1945 edycje źródeł parlamentarnych były w ogóle rzadkie, a nieliczne wydawnictwa ukazywały się głównie dzięki uporowi wydawców. Spotykały się jednak z uznaniem i aprobatą ich recenzentów. Należy także przypomnieć, że konfederacje w tym czasie cieszyły się bardzo złą opinią w historiografii³.

Adam Przyboś posiadał już wówczas w swoim dorobku wiele różnych wydawnictw źródłowych, w tym akta sejmikowe oraz pamiętniki i relacje. Rozpoczął swoją karierę historyczną od badań nad konfederacją gołąbską⁴, ale potem stosunkowo niewiele studiów poświęcił problemom bezpośrednio z nią związanym. Z kolei dla drugiego wydawcy, Kazimierza Przybosia, współudział w wydaniu tegoż diariusza był początkiem badań nad panowaniem króla Michała, które zostały uwiecznione wieloma publikacjami. Duże znaczenie diariusza wynika również z faktu, że dotyczy władcy niecierzącego się wcześniej zainteresowaniem historyków, ponieważ jego panowanie było krótkie i niefortunne. Ponadto za królem ciągnęła się słynna opinia Władysława Konopczyńskiego: „mówił ośmioma językami, ale w żadnym z nich nie miał nic ciekawego do powiedzenia”⁵. Niewątpliwie wpłynęło to na ignorowanie epoki Wiśniowieckiego przez kolejne pokolenia naukowców. Ukazanie się drukiem tegoż wydawnictwa było impulsem do podjęcia badań nad latami 1669–1673 w Rzeczypospolitej, w których ważne miejsce zajmowała konfederacja gołąbska. Największe znaczenie diariusza wynika z faktu, że jest to źródło dotyczące pierwszej konfederacji zawiązanej podczas narastania konfliktu wewnętrznego. W 1672 roku znajdujemy początki kształtowania się doktryny szlacheckiej na temat funkcjonowania państwa i jego instytucji w nadzwyczajnych sytuacjach.

Dzieło to okazało się inspiracją dla kolejnych pokoleń historyków i zajmuje ważne miejsce w historiografii. Warto więc dokonać przeglądu badań dotyczących konfederacji gołąbskiej, które ukazały się po roku 1972. W tym przeglądzie należy uwzględnić także studia dotyczące recesu konfederacji, przekształconego potem w sejm pacyfikacyjny. Częściowo taki przegląd został dokonany właśnie przez K. Przybosia przy okazji wydania drukiem ważnego dokumentu związanego z konfederacją gołąbską⁶. Z konieczności jest on dość skrótowy, ponadto wiele ważnych prac dotyczących konfederacji gołąbskiej powstało już po ukazaniu się tamtego tekstu. Na dodatek pojawiło się kilka pokoleń historyków, którzy, zajmując się tym okresem, wypełnili

² *Diariusz kołowania i konfederacji pod Gołębiem i Lublinem w 1672 r.*, oprac. A. Przyboś, K. Przyboś, Wrocław 1972.

³ Symboliczna może być ocena zawarta w: *Wielka encyklopedia powszechna*, Warszawa 1965, t. 5, s. 794, „Konfederacje pogłębiały rozkład ustroju magnacko-szlacheckiej Rzeczypospolitej i przyspieszyły upadek Polski”.

⁴ A. Przyboś, *Konfederacja gołąbska*, Tarnopol 1936.

⁵ W. Konopczyński, *Dzieje Polski nowożytnej*, t. 2, Warszawa 1986, s. 47.

⁶ K. Przyboś, *Projekt aktu konfederacji gołąbskiej z roku 1672*, „Studia Historyczne” 1987, R. XXX, s. 645–650 (dalej: SH).

znaczącą lukę w polskiej historiografii. Jest więc potrzeba, aby po ponad 45 latach od wydania drukiem diariusza konfederacji ocenić stan badań nad tym wydarzeniem. W niniejszym przeglądzie skupiono się wyłącznie na studiach związanych z latami 1672–1673. Pominięto natomiast badania nad okresem 1668–1671 jako stanowiące odrębny problem.

Zacząć należy od biografistyki. Najważniejszą pracą jest biografia króla Michała autorstwa A. Przybosia. Jakkolwiek ma ona charakter popularnonaukowy, to osoba autora i jego znajomość epoki dają gwarancję wysokiego poziomu naukowego. Charakter tej biografii powoduje jednak, że w kilku miejscach A. Przyboś nie przeprowadzał dokładnych analiz, nie przedstawiał także polemik badawczych dotyczących opisywanych wydarzeń i unikał prezentowania drobiazgowych, ale ważnych dla historyka szczegółów. Zawsze prace przeznaczone dla szerszego kręgu czytelników (a biografie są szczególnie na to narażone) ograniczają możliwości historyków chcących dokładnie wyjaśnić opisywane wydarzenia. Te same uwagi dotyczą biografii innego wyróżniającego się polityka tej epoki biskupa krakowskiego Andrzeja Trzebickiego. A. Przyboś napisał ją wspólnie z innym wybitnym badaczem i popularyzatorem epoki Michałem Rożkiem⁷. Mimo specyficznego przeznaczenia tych biografii A. Przyboś nie unikał oceny Michała Korybuta. Można ją przedstawić następująco: panowanie króla przypadło na trudne czasy, a on sam nie uzurpował sobie prawa do bycia pierwszoplanowym bohaterem tych wydarzeń; starał się dobrze wywiązywać z obowiązków monarszych, ale nie zawsze starczało mu umiejętności i predyspozycji.

Wymienić należy także szersze studia biograficzne poświęcone królowi Michałowi autorstwa: A. Przybosia, K. Przybosia, Urszuli Augustyniak i Ilony Czamańskiej. Dwa pierwsze to autorskie biogramy monarchy w zbiorowych leksykonach władców Rzeczypospolitej. K. Przyboś był znacznie bardziej krytyczny w ocenie Wiśniowieckiego od A. Przybosia. Widać to było szczególnie w ocenie konfederacji gołębskiej. Autor jednoznacznie zgodził się z negatywną oceną tego wydarzenia jako neolubomirszczyzny, które to określenie zaproponował wcześniej Zbigniew Wójcik. Natomiast I. Czamańska przedstawiła dzieje rodu Wiśniowieckich i miejsce, jakie w nim zajmował Michał⁸. Autorka wyraźnie stara się usprawiedliwić panującego i idzie w tych ocenach znacznie dalej niż A. Przyboś, który wykazał jedynie zrozumienie jego poczynań. Inny charakter ma monografia U. Augustyniak. Autorka prezentowała swoje poglądy na temat władzy królewskiej w XVII wieku. Najpierw analizowała teoretyczne założenia tej władzy, a następnie ich realizację w praktyce życia

⁷ A. Przyboś, *Michał Korybut Wiśniowiecki 1640–1673*, Kraków–Wrocław 1984; A. Przyboś, M. Rożek, *Biskup krakowski Andrzej Trzebicki. Z dziejów kultury politycznej i artystycznej w XVII stuleciu*, Warszawa–Kraków 1989.

⁸ A. Przyboś, *Michał Korybut Wiśniowiecki [w:] Poczet królów i książąt polskich*, Warszawa 1980, s. 388–398; K. Przyboś, *Michał Korybut Wiśniowiecki [w:] Królowie elekcijni. Leksykon biograficzny*, red. nauk. I. Kaniewska, Kraków 1997, s. 119–134; U. Augustyniak, *Wazowie i „królowie rodacy”. Studium władzy królewskiej w Rzeczypospolitej XVII wieku*, Warszawa 1999; I. Czamańska, *Wiśniowieccy. Monografia rodu*, Poznań 2007, s. 249–293; K. Przyboś, *Itinerarium króla Michała Korybuta Wiśniowieckiego 1669–1673 [w:] Studia historyczno-prawne. Prace dedykowane Profesorowi Janowi Sereyde w siedemdziesiątą piątą rocznicę urodzin i czterdziestopięciolecie pracy naukowej*, red. J. Dorobisz, W. Kaczorowski, Opole 2004, s. 251–259.

publicznego. Jakkolwiek wykład ma charakter chronologiczny, to Augustyniak nie rozdzielała kolejnych panowań, lecz odwrotnie starała się utrzymać płynność narracji. Osoba Michała zajmuje w tym studium stosunkowo mało miejsca, ale autorka wyraziła dość dyskusyjne opinie, jak się wydaje zgodnie z założeniem przedstawionym we wstępie. Ciekawym przyczynkiem uzupełniającym te biografie jest itinerarium Michała Korybuta w okresie królewskim opracowane przez K. Przybosia.

Dysponujemy również biografią małżonki królewskiej Eleonory⁹. W biografii tej raczej zaprezentowano sylwetkę królowej, niż dokonano ostatecznego wyjaśnienia problemów, jakie były z nią związane. Autorka nie mogła jednak uniknąć oceny konfederacji i przychyliła się do oceny A. Przybosia, widząc w niej dążenie do obrony konserwatywnych wolności i walki z cudzoziemcami. Eleonora nie była czynną uczestniczką waśni, lecz podczas recesu, wraz z innymi mediatorami, ułożyła punkty porozumienia.

Ważne miejsce w tym przeglądzie zajmuje jedna z najważniejszych biografii w polskiej historiografii – Jana Sobieskiego¹⁰. W tym miejscu należy zwrócić uwagę jedynie na interpretację wydarzeń związanych z konfederacją gołąbską. Z. Wójcik nie ukrywał sympatii; zdecydowanie popierał działania swojego bohatera i krytycznie oceniał króla. Trzeba tu jednak zauważyć, że owa pochlebna opinia na temat Sobieskiego wynika z jego wywiązywania się z obowiązków, kiedy hetman samotnie podjął działania zbrojne przeciw nieprzyjacielowi. Nieco bardziej powściągliwy był Z. Wójcik w ocenie poczynań Sobieskiego jako malkontenta.

Postawę wojewody ruskiego Stanisława Jabłonowskiego przedstawił Marek Wagner¹¹. Mimo że był on związany z malkontentami, przebywał w obozie pod Gołębkiem, gdzie był zresztą atakowany przez radykalnych zwolenników monarchy. Jak interpretuje autor, postępowanie wojewody w tym czasie było konsekwencją jego zdrażnień z Sobieskim. Hetman wielki wyrażał negatywne opinie o jego działalności w wojsku. Historycy zajmowali się także działalnością hetmana polnego ks. Dymitra Wiśniowieckiego¹².

Jedną z pierwszych prac o sytuacji na Litwie w latach 1672–1673 była biografia hetmana wielkiego litewskiego Michała Kazimierza Paca. Konrad Bobiatyński zauważył, że Pacowie odzyskali (zachwianą w drugiej połowie 1671 r.) dominację na Litwie i zdobyli duże wpływy w obozie regalistów w Koronie, ograniczając znacznie podkanclerzego Andrzeja Olszowskiego. Udało im się odtworzyć armię litewską, która regalistom miała służyć podczas konfliktu z malkontentami. Podkreślił również

⁹ M. Kamecka-Skrajna, *Królowa Eleonora Maria Józefa Wiśniowiecka (1653–1697)*, Toruń 2007.

¹⁰ Z. Wójcik, *Jan Sobieski 1629–1696*, Warszawa 1983, rozdz. IX.

¹¹ M. Wagner, *Stanisław Jabłonowski (1634–1702). Polityk i dowódca*, Siedlce 1997, s. 105–108.

¹² Jeżeli chodzi o osobę hetmana polnego ks. Dymitra Wiśniowieckiego, ponownie należy wymienić przytoczoną już pracę I. Czamańskiej, op. cit., s. 303–332. Tam również odesłanie do wcześniejszych szkiców o ks. Dymitrze, zwłaszcza Jerzego Horwata. One jednak tylko w niewielkim stopniu dotyczą czasów konfederacji gołąbskiej. Ze względu na liczne badania nad postawą hetmanów w tym czasie pominąć można studia przedstawione w pocztach hetmanów koronnych i litewskich, gdzie zresztą interesujący nas problem był jedynie wzmiankowany.

różnice koncepcji między kuzynami Krzysztofem i Michałem¹³. Te wnioski świadczą o tym, że narastanie tendencji do rozprawy z opozycją było rezultatem zwiększenia roli M.K. Paca i osłabienia wpływu na króla polityków kompromisowych, właśnie Olszowskiego, ale i K. Paca. Mimo że M.K. Pac należał do najgorliwszych konfederatów, nie zdecydował się na ściągnięcie wojska na ziemię Korony. Po przybyciu na zjazd do Warszawy stonował poglądy i został zwolennikiem porozumienia. Małą rolę w wydarzeniach odegrał inny Litwin: Aleksander Hilary Połubiński.

Dla porządku wymienić trzeba też biografię Krzysztofa Żegockiego¹⁴. Zgodnie z tytułem to nie czasy będące przedmiotem analizy zostały potraktowane najdokładniej. Wiesław Sauter akcentował aktywność biskupa w czasie sejmiku letniego w 1672 roku i recesu z następnego roku. Natomiast podczas kołowania jego gorliwość znacznie osłabła; nie uczestniczył zresztą w dyskusjach.

Jak się wydaje, najpoważniejszą luką w zakresie badań biograficznych jest brak studiów na temat dwóch innych wpływowych polityków tej epoki: prymasa Mikołaja Prażmowskiego i podkanclerzego koronnego A. Olszowskiego. Mimo wszystko nie jest to luka zbyt dotkliwa. Działalność Prażmowskiego w latach 1672–1673 można uznać za częściowo wyjaśnioną przy okazji badań nad innymi postaciami lub pewnymi wydarzeniami. Trzeba ponadto pamiętać, że podejmował on rozmaite działania w odpowiedzi na inicjatywy monarchy, stąd jego rola w kreowaniu wydarzeń jest podczas tego panowania znacznie mniejsza w porównaniu z poprzednim okresem. W przypadku podkanclerzego brak biografii stanowi większy problem, ponieważ to on był głównym rozgrywającym wydarzeń politycznych, ale w latach 1669–1670. Potem jego wpływy na dworze znacznie osłabły, a w 1672 roku wykazał dużą pasywność i nieufność wobec poczynań króla i szlachty.

W ostatnim czasie doczekaliśmy się cennej rozprawy dotyczącej składu i funkcjonowania zaplecza politycznego władcy¹⁵. Joanna Matyasik w atakach na opozycję widziała metodę działania stronnictwa dworskiego. Spotkała się ona ze zrozumieniem szlachty, która przyczyniła klęskę Rzeczypospolitej widziała w działalności malkontentów. Była ona inspirowana i kierowana przez radykalnych stronników dworu (Szczęsny Potocki, Stefan Stanisław Czarniecki) i to ci przywódcy, według autorki, byli inspiratorami konfederacji, a nie monarcha. Matyasik ocenia, że to właśnie Potocki oraz, w mniejszym stopniu, biskup poznański Stefan Wierzbowski odgrywali fatalną rolę w czasie tego panowania. O ile Wierzbowskiemu, mimo tej zaciekłości, zdarzały się pożyteczne pomysły, to Szczęsny Potocki symbolizuje najbardziej haniebne cechy magnaterii Rzeczypospolitej w tym czasie. Bezwzględnie dążył do osiągnięcia osobistej korzyści, którą miało być uzyskanie buławy po odebraniu jej Sobieskiemu. W obliczu najazdu osmańskiego nie cofał się przed osłabieniem armii, a potem naciskał, aby obciążyć przeciwników (zwłaszcza Sobieskiego) odpowiedzialnością za upadek Kamieńca i wybielić najbardziej winnego tej katastrofy, swego

¹³ K. Bobiatyński, *Michał Kazimierz Pac – wojewoda wileński, hetman wielki litewski. Działalność polityczno-wojskowa*, Warszawa 2008; s. 269–283; A.A. Majewski, *Aleksander Hilary Połubiński (1626–1679), marszałek wielki litewski. Działalność polityczno-wojskowa*, Warszawa 2017, s. 401–409.

¹⁴ W. Sauter, *Krzysztof Żegocki pierwszy partyzant Rzeczypospolitej 1618–1673*, Poznań 1981.

¹⁵ J. Matyasik, *Obóz polityczny króla Michała Korybuta Wiśniowieckiego*, Warszawa 2011.

krewnego Mikołaja Potockiego. Jesienią 1672 roku Potocki i Czarniecki z aktywną pomocą kilku demagogów szlacheckich odgrywali pierwszoplanową rolę w tych wydarzeniach. Król Michał, chory i poddany naciskom, podpisał konfederację. Słusznie twierdzi autorka, że ocena panowania króla zależy od bilansu konfederacji. Podstawowy cel monarchy został osiągnięty, odsunął bowiem widmo detronizacji, ale konsekwencje tego były bardzo kosztowne i to zarówno w 1672 roku, jak i długofalowo.

Ważne miejsce w badaniach nad konfederacją gołębską zajmują dwie monografie autorstwa Leszka A. Wierzbickiego¹⁶. W pierwszej z nich autor dokładnie omówił zjazd warszawski, przekształcony w sejm pacyfikacyjny. Jest on poprzedzony obszernym, ale niezbędnym wprowadzeniem, w którym przedstawiono zwoływanie szlachty i kołowanie pod Gołębim i Lublinem. Osobne studium poświęcił sejmikom relacyjnym oraz zestawieniu deputatów litewskich wybranych na zjazd konfederacji. Problemem analizowanym w drugiej pracy jest organizacja i rola pospolitego ruszenia, zwłaszcza w latach 1670–1672. Wierzbicki jednoznacznie potwierdził opinię, że było ono kosztowne i bezużyteczne, a nadawało się tylko do debatowania, a nie wojowania. Chociaż jeżeli przyjąć założenie, że jego celem była jedynie obrona elekcji króla Michała i walka z jego przeciwnikami, to ten cel został osiągnięty. Trzeba też zwrócić uwagę na studium Wierzbickiego o zjeździe pod Gołębim oraz artykuł podsumowujący rolę S. Czarnieckiego jako marszałka konfederacji¹⁷.

W kilku pracach autorzy zajmowali się postawami politycznymi oraz działalnością szlachty z niektórych ziem Korony w czasie konfederacji gołębskiej¹⁸. L.A. Wierzbicki rozszerzył ustalenia Henryka Gmiterka dotyczące udziału szlachty ziemi chełmskiej w czasie zjeżdżania się na pospolite ruszenie. Patronatowi magnackiemu w Małopolsce właściwej poświęcił swe studium Marcin Sokalski¹⁹, wykazując,

¹⁶ L.A. Wierzbicki, *O zgodę w Rzeczypospolitej. Zjazd warszawski i sejm pacyfikacyjny 1673 roku*, Lublin 2005; L.A. Wierzbicki, *Sejmiki relacyjne w Koronie z roku 1673 [w:] Po unii – sejmiki szlacheckie w Rzeczypospolitej XVI–XVIII wieku*, red. H. Lulewicz i M. Wagner, Siedlce 2013, s. 245–251; L.A. Wierzbicki, *Posłowie Wielkiego Księstwa Litewskiego na zjazd warszawski i sejm pacyfikacyjny 1673 roku*, „Teki Komisji Historycznej” PAN, o. w Lublinie, 2004, vol. I, s. 93–105; L.A. Wierzbicki, *Pospolite ruszenie w Polsce w drugiej połowie XVII wieku. Ostatnie wyprawy z lat 1670–1672*, Lublin 2011. Trzeba tu zauważyć, że problem ten L. Wierzbicki postawił już wcześniej, L.A. Wierzbicki, *Wici na pospolite ruszenie w Koronie 1669–1673*, „Res Historica” 2008, t. 26, s. 43–48. Rozwinął go jeszcze potem w studium: *Uczestnicy wypraw pospolitego ruszenia w czasach panowania Michała Korybuta Wiśniowieckiego [w:] Społeczeństwo a wojsko*, oprac. zbiorowe, Warszawa 2015, s. 155–166.

¹⁷ L.A. Wierzbicki, *Zjazd gołębsko-lubelski (11 października–10 listopada 1672)*, „Res Historica” 2005, t. 20, s. 101–109; L.A. Wierzbicki, *Stefan Stanisław Czarniecki jako marszałek konfederacji gołębskiej [w:] Nad społeczeństwem staropolskim*, t. II, *Polityka i ekonomia – społeczeństwo i wojsko – religia i kultura w XVI–XVIII wieku*, red. D. Wereda, Siedlce 2009, s. 83–94.

¹⁸ H. Gmiterek, *Rejestry szlachty ziemi chełmskiej z lat 1669–1672*, „Rocznik Chełmski” 1995, t. 2, s. 327–339; L.A. Wierzbicki, *Szlachta chełmska w czasie konfederacji gołębskiej*, „Rocznik Chełmski” 2000, t. 6, s. 55–70.

¹⁹ M. Sokalski, *Między królewskim majestatem a szlachecką wolnością. Postawy polityczne szlachty małopolskiej w czasach Michała Korybuta Wiśniowieckiego*, Kraków 2002, s. 175–206; M. Sokalski, *Postawy polityczne szlachty koronnej w czasach Michała Korybuta Wiśniowieckiego w świetle instrukcji i laudów sejmikowych [w:] Inter maiestatem ac libertatem. Studia z dziejów nowożytnych dedykowane Profesorowi Kazimierzowi Przybosiowi*, red. J. Stolicki, M. Ferenc, J. Dąbrowski, Kraków 2010, s. 175–190; W. Sadowski, *Państwo i władca w oczach szlachty. Postawy polityczne obywateli*

że funkcjonował on podczas tego panowania niemal analogicznie jak w poprzednim. Zmieniła się natomiast rola senatu, który przestał pełnić funkcję stanu pośredniczącego między królem a szlachtą i było to konsekwencją działań Ludwika Marii. Sokalski przekonująco wyjaśnił rolę senatorów i posłów podczas panowania Michała, w tym także w czasie konfederacji gołębskiej. Z kolei Wojciech Sadowski analizował postawy szlachty lubelskiej za panowania królów rodaków i siłą rzeczy badał też wydarzenia roku 1672. Wymienić trzeba także artykuły dotyczące postaw politycznych szlachty małopolskiej autorstwa wspomnianych wyżej L.A. Wierzbickiego i M. Sokalskiego. Natomiast piszący te słowa zajmował się organizacją konfederacji gołębskiej w województwie wołyńskim oraz postawami tamtejszych ziemian i konfliktami mającymi miejsce wśród szlachty kijowskiej w tym okresie²⁰.

Stanowisko szlachty bielskiej wobec wydarzeń 1672 roku przedstawił Zbigniew Hundert²¹. Tamtejsza szlachta popierała króla Michała, ale paradoksalnie udzieliła też wsparcia jednostkom konfederatów szczebrzeszyńskich – celem autora było wyjaśnienie tej różnicy.

Pracę mającą być rozszerzeniem oraz podsumowaniem studiów nad działaniami sejmików koronnych za panowania Wiśniowieckiego przedstawił Jacek Kaniewski²². Ważną część w niej zajmują wydarzenia z 1672 roku. Autor nie ograniczył się zresztą tylko do analizy stanowiska sejmików. Sporo miejsca w niej zajmuje omówienie korespondencji, relacji posłów obcych państw czy też pism ulotnych. Kaniewski wykorzystał wiele źródeł i drobiazgowo przedstawił sytuację Rzeczypospolitej w tym czasie. Trudno jednak nie odnieść wrażenia, że zasadniczy wątek został zagubiony. Autor nie uniknął przytłoczenia dużą liczbą źródeł. Niektóre kwestie, już wyjaśnione, były przez niego powtórnie analizowane, jakby J. Kaniewski nie znał literatury (której często zresztą nie znajdujemy w bibliografii rozprawy). Ponadto dużo miejsca poświęcił dokładnemu streszczeniu źródeł wydanych drukiem, co służy jedynie powiększaniu objętości, a nie przedstawieniu wniosków.

Badania nad działaniami sejmików litewskich przed konfederacją prowadził Konrad Bobiatyński, który ocenił, że w tym czasie były one głównie areną zmagania

województwa lubelskiego za panowania Michała Korybuta Wiśniowieckiego i Jana III Sobieskiego, Lublin–Radzyń Podlaski 2008, s. 88–102. Trzeba tu zauważyć, że Sadowski rozszerzył wcześniejsze badania L.A. Wierzbickiego, *Szlachta lubelska wobec króla Michała Korybuta Wiśniowieckiego (w świetle akt sejmikowych)*, „Res Historica” 2004, t. 17, s. 11–28.

²⁰ J. Stolicki, *Konfederacja gołębska w województwie wołyńskim* [w:] *Inter maiestatem...*, s. 191–206; J. Stolicki, *Spory wśród szlachty kijowskiej w czasie konfederacji gołębskiej* [w:] *Ustrój – polityka – kultura. Studia ofiarowane Profesor Stefanii Ochmann-Stanisławskiej*, red. J. Maroń i R. Kołodziej, Wrocław 2011, AUWr. N 3394, Historia CLXXXIV, s. 69–75.

²¹ Z. Hundert, *Konfederacja szczebrzeszyńska 1672–1673 a ziemia bielska*, „Przegląd Historyczny” 2016, t. 107, s. 232–245.

²² J. Kaniewski, *Sejmiki koronne wobec problemów wewnętrznych Rzeczypospolitej za panowania Michała Korybuta Wiśniowieckiego (1669–1673)*, Katowice 2014, r. II, cz. 3,4. Na mankamenty tej rozprawy zwrócić uwagę A. Kamieński, *Jak nie należy przedstawiać postanowień sejmików koronnych*, „Czasy Nowożytne” 2016, t. 29, s. 223–234. Opinie piszącego te słowa pokrywają się z ocenami recenzenta. Trzeba też zauważyć, że Kaniewski niepoprawnie określa zjazdy lub koła partykularne jako sejmiki konfederackie.

fakcji magnackich, a nie miejscem prowadzenia polityki przez średnią szlachtę²³. Później przedstawił walki obozów na Litwie za panowania Wiśniowieckiego. Wnioski autora są analogiczne, jak we wcześniejszej rozprawie dotyczącej M. Paca. Z kolei rolę Sapiechów w tych wydarzeniach podsumował Mariusz Sawicki, oceniając, że ich fakcja stanowiła istotny element na litewskiej scenie politycznej. Nie zgadza się ten wniosek z opiniami Bobiatyńskiego, który uznał, że pogodzenie różnych grup litewskich, jakie wówczas nastąpiło, odbywało się pod dominacją Paców i było przez nich wymuszone, co potwierdzają postanowienia zjazdów z grudnia 1672 roku.

Z problemów występujących podczas całego panowania króla Michała, ale mocno widocznych w czasie konfederacji gołubskiej, niżej podpisany prześledził, jaka była rola propagandy podczas toczącej się walki politycznej w tym panowaniu oraz występowanie zjawisk o charakterze antymagnackim, które przybierały postać ataków na senatorów²⁴. Było to konsekwencją zarzutów czynionych przedstawicielom tego stanu, że sprzeniewierzyli się swoim obowiązkom w czasie konfliktu dworu z Jerzym Lubomirskim. L. Wierzbicki przedstawił pojawiające się w tym czasie pomysły ograniczenia kompetencji urzędów²⁵.

K. Przyboś opracował dwa sejmy z 1672 roku, podczas których doszło do zaostżenia walki politycznej, a zerwanie drugiego z nich zaowocowało wydaniem trzecich wici na pospolite ruszenie²⁶. Pewnym rozwinięciem tego drugiego artykułu jest szkic L.A. Wierzbickiego. Zwrócił on uwagę na szczytowy moment buntu malkontentów przeciwko Michałowi z przełomu czerwca i lipca 1672 roku. W innym przedstawił przywódców konfederacji szczebrzeszyńskiej²⁷. Drobnym przyczynkiem poruszył także Wiesław Jan Wysocki²⁸.

²³ K. Bobiatyński, *Sejmiki litewskie wobec kryzysu wewnętrznego Rzeczypospolitej latem 1672 roku* [w:] *Po unii...*, s. 227–243; K. Bobiatyński, *W walce o hegemonię. Rywalizacja polityczna w Wielkim Księstwie Litewskim w latach 1667–1674*, Warszawa 2016, s. 141–182, 214–215, 238–239; M. Sawicki, *Dom sapieżyński 1666–1685. Droga do hegemonii w Wielkim Księstwie Litewskim 1666–1685*, Opole 2016, s. 81–89.

²⁴ J. Stolicki, *Funkcjonowanie propagandy w służbie obozów politycznych za króla Michała*, SH, R. XXXII, 1989, z. 4, s. 513–527; J. Stolicki, *Wystąpienia antysenatorskie za panowania Michała Korybuta Wiśniowieckiego* [w:] *Senat w Polsce. Dzieje i teraźniejszość. Sesja Naukowa*, Warszawa 1993, s. 204–211.

²⁵ L.A. Wierzbicki, *Próba wprowadzenia kadencyjności urzędów centralnych w latach 1672–1674* [w:] *Urzędy państwowe, organy samorządowe i kościelne oraz ich kancelarie na polsko-ruskim pograniczu kulturowym i etnicznym w okresie od XV do XIX wieku*, red. H. Gmiterek, J. Łosowski, Kraków 2010.

²⁶ K. Przyboś, *Sejm zwyczajny w Warszawie 26 stycznia–14 marca 1672 r.* [w:] *Między Lwowem a Wrocławiem*, red. B. Rok i J. Maroń, Toruń 2006, s. 563–585; K. Przyboś, *Sejm nadzwyczajny w Warszawie 18 V–30 VI 1672 r.*, „Almanach Historyczny” 2007, 9, s. 185–205.

²⁷ L.A. Wierzbicki, *Bunt malkontentów w połowie 1672* [w:] *Wobec króla i Rzeczypospolitej. Magnateria w XVI–XVIII wieku*, red. E. Dubas-Urwanowicz i J. Urwanowicz, Kraków 2012, s. 377–389. Dla omawianego problemu niewielkie znaczenie mają znajdujące się w tym wydawnictwie studia K. Bobiatyńskiego i J. Matyasik. L.A. Wierzbicki, *Konfederaci szczebrzeszyńscy. Przywódcy związku wojska koronnego na przełomie 1672 i 1673 roku*, „Studia z Dziejów Wojskowości” 2012, t. I, s. 177–184 (dalej: SDW).

²⁸ W.J. Wysocki, *Niedoszły rokosz łowicki 1672–1673 (Sobieskiego związku z Łowiczem)*, Łowicz 1984.

L.A. Wierzbicki przedstawił także wykaz/zestawienie senatorów w tym czasie oraz udział w sejmach za panowania Michała. Zaznaczył w nim też ogłoszenie votum. Na 93 senatorów tylko 5 było obecnych na wszystkich siedmiu sejmach²⁹.

Pewnym uzupełnieniem tych studiów są rozprawy dotyczące działalności uchodźców z ziem utraconych przez Rzeczpospolitą na rzecz Moskwy i Porty. Ich przydatność do badań nad konfederacją gołębską nie jest jednak zbyt duża, ponieważ studium Michała Kuleckiego właściwie kończy się na problemach roku 1670 i w niewielkim stopniu dotyczy wydarzeń konfederacji gołębskiej³⁰. Także sytuacja Podolan nie była wówczas rozstrzygnięta, ale o ich działalności, a zwłaszcza kwestiach ich dotyczących znajdujemy pewne informacje w źródłach³¹.

Ważną częścią społeczeństwa było wojsko, które odegrało istotną rolę w wydarzeniach drugiej połowy 1672 roku. Jego postawę oraz działalność omówił w obszernej monografii Z. Hundert³². Prześledził on zwłaszcza udział dowódców armii w spisku antykrólewskim oraz wojskowych w stronnictwie dworskim.

Innym problemem, który tu należy zasygnalizować, są studia przedstawiające działania wojenne w 1672 roku. Trzeba wskazać prace, w których zwrócono uwagę, jaki wpływ miały wydarzenia wewnętrzne na losy wojny³³. Jarosław Stolicki ocenił, jak konflikty wewnętrzne w Rzeczypospolitej zdestabilizowały przygotowania państwa do wojny. Ponieważ przedmiotem badań M. Wagnera były działania wojenne, autor, poruszając kwestie wewnętrzne, powoływał się na badania i zwłaszcza ustalenia bezpośrednio dotyczące genezy i przebiegu konfederacji. Z kolei Michał Sikorski bardzo obszernie przedstawił konflikty między stronnictwami. Niewiele natomiast wnosi studium Andrzeja Kazimierza Mielnika. Na marginesie kwestii wojny pozostaje artykuł piszącego te słowa dotyczący konsekwencji poddania Kamieńca, czym zajmowano się (momentami nawet sporo) podczas obrad recessu konfederacji w Warszawie³⁴.

²⁹ L.A. Wierzbicki, *Senatorowie obecni na sejmach i zjazdach w czasie panowania króla Michała (1669–1673)*, „Wschodni Rocznik Humanistyczny” 2009, t. VI, s. 73–80.

³⁰ M. Kulecki, *Wygnańcy ze wschodu. Egzulanci w Rzeczypospolitej w ostatnich latach panowania Jana Kazimierza i za panowania Michała Korybuta Wiśniowieckiego*, Warszawa 1997.

³¹ J. Stolicki, *Egzulanci podolscy (1672–1699). Znaczenie uchodźców z Podola w życiu politycznym Rzeczypospolitej*, Kraków 1994.

³² Z. Hundert, *Między buławą a tronem. Wojsko koronne w walce stronnictwa malkontentów z ugrupowaniem dworskim w latach 1669–1673*, Oświęcim 2014. Przedstawiony wyżej (przypis 21) problem relacji wojska ze szlachtą ziemi bielskiej jest ważny również dla instytucji armii. Pewne aspekty Hundert rozwinął też w kilku artykułach np. poświęconych wyprawom wojewódzkim. W nich jednak konfederacja zajmuje niewielkie miejsce. Stanowiły one też rozwinięcie studium D. Kupisza, *Wojska powiatowe samorządów Małopolski i Rusi Czerwonej w latach 1572–1717*, Lublin 2008, o konfederacji, s. 294–296.

³³ J. Stolicki, *Przed upadkiem Kamieńca. Opinia publiczna wobec zagrożenia miasta* [w:] ZN UJ, „Prace Historyczne”, z. 130, Kraków 2003, s. 121–133; M. Sikorski, *Wyprawa Sobieskiego na czambuły tatarskie 1672*, Zabrze 2007; M. Wagner, *Wojna polsko-turecka w latach 1672–1676*, t. I, Zabrze 2009; A.K. Mielnik, *Przed wyprawą wojenną przeciw Turcji w 1673 roku*, „Rocznik Historyczno-Archivalny” 1995, t. X, s. 49–71. Bez szkody dla omawianego problemu można pominąć popularne opracowania dotyczące Kamieńca Podolskiego.

³⁴ J. Stolicki, *Sprawa kamieniecka – upadek twierdzy w opinii szlacheckiej*, SH, R. XXXVI, 1993, z. 1, s. 23–37.

Konfederacją gołębską niewiele zajmowali się autorzy monografii sejmikowych. Jest to na tyle zaskakujące, że historycy badający sejmiki w epoce, w której działały konfederacje, zwracali na nie uwagę. Ponadto interesowali się zaostreniem walki politycznej na danym terenie, które często skutkowało zawiązaniem konfederacji. Analizowali również postawy polityczne szlachty zgromadzonej wokół sejmiku. Na podkreślenie zasługują poglądy Wojciecha Kriegseisena, który badając samorząd Małopolski, odnosił się do wydarzeń z 1672 roku, zwłaszcza dotyczących organizowania się szlachty i zawiązywania związków partykularnych³⁵. Historyk podkreślił dominującą rolę szlachty małopolskiej dla genezy konfederacji gołębskiej oraz zwrócił uwagę na brak refleksji nad instytucją konfederacji, uznając, że entuzjastyczne opinie o niej wśród szlachty wynikały bardziej z publicystyki. Jednoznacznie negatywnie ocenił konfederację, ponieważ – jak uzasadniał – dążenie do przeforsowania własnych racji zastąpiło umiejętność godzenia stanowisk wśród szlachty. Wątpliwości natomiast budzi przedstawiona przez niego ocena sądownictwa, zwłaszcza na szczeblu generalnym. Przytoczone przez autora deklaracje współczesnych nie mogą zastąpić faktu, że nie powołano sądu generalnego, ponieważ rozpatrywanie kwestii należących do trybunałów (oraz apelacji) budziło sprzeciwu zebranych w Warszawie³⁶.

Z kolei Anna Burkietowicz dość obszernie przedstawiła kwestie związane z konfederacją w kilku miejscach (dotyczących stosunku szlachty do króla, wobec prawa, organizowania pospolitego ruszenia i wypraw z 1672 r.) oraz w osobnym rozdziale dotyczącym stosunku szlachty sieradzkiej do malkontentów³⁷. Wnioski te nie budzą wątpliwości. Magdalena Ujma skonstatowała, że konfederacja wzbudziła różne opinie wśród szlachty lubelskiej, która była podzielona.

Problem tworzenia się sądownictwa w trakcie zawiązywania konfederacji oraz dyskusji o tym, jak ono powinno być zorganizowane, omówił Andrzej Abramski³⁸. Cenne są zwłaszcza uwagi dotyczące sądów partykularnych: ich składów oraz kompetencji. Miały się one zajmować także sprawami skarbowymi. Autor przedstawił też dyskusje nad powołaniem sądu generalnego, przy czym trzeba zauważyć, że podczas kołowania projekty te były w miarę konkretne. Natomiast w czasie zjazdu były to typowe dyskusje propagandowe, a ich celem nie było powołanie sądu, lecz grożenie nim, co było faktycznie używaniem go jako straszaka na przeciwników politycznych.

Stefan Nieznanowski wydał z rękopisu przygotowanego przez Juliusza Nowaka-Dłużewskiego, już po jego śmierci, ostatni tom charakteryzujący okolicznościową poezję polityczną. Badania nad literaturą w drugiej połowie XVII wieku obecnie prowadzi Piotr Borek³⁹.

³⁵ W. Kriegseisen, *Samorząd szlachecki w Małopolsce w latach 1669–1717*, Warszawa 1989.

³⁶ Ibidem, s. 157. Swoje poglądy w sprawie powołania sądu generalnego wyraziłem w artykule, J. Stolicki, *Konfederacja gołębska w województwie wołyńskim...*, s. 203.

³⁷ A. Burkietowicz, *Sejmik sieradzki w latach 1669–1717*, Sieradz 2009; M. Ujma, *Sejmik lubelski w latach 1572–1696*, Warszawa 2003.

³⁸ A. Abramski, *Sądownictwo podczas konfederacji w Polsce (1672–1793)*, Katowice 1986.

³⁹ J. Nowak-Dłużewski, *Okolicznościowa poezja polityczna w Polsce. Dwaj królowie rodacy*, Warszawa 1980; P. Borek, *Relacja Kamieńca wziętego Stanisława Makowieckiego jako źródło do upadku twierdzy w roku 1672* [w:] P. Borek, *W służbie Klio. Studia o barokowych pisarzach minorum gentium*, Kraków 2011, s. 169–207.

Warto w tym miejscu zwrócić uwagę, że w 2006 roku została zorganizowana konferencja poświęcona konfliktom w państwach europejskich między monarchą a społeczeństwem. Wiele wystąpień dotyczyło rozmaitych konfederacji, ale żadne nie było poświęcone konfederacji gołębskiej⁴⁰.

Na zakończenie tego przeglądu literatury warto przedstawić oceny, w jaki sposób konfederacja gołębska była interpretowana w syntezach historii Polski, wydanych po roku 1972. Pominięta została przez Jerzego Topolskiego⁴¹. Zignorował ją także Janusz Tazbir. Nieco miejsca poświęcił jej Józef Andrzej Gierowski, który akcentował działania marszałka i demagogów magnackich przeciwko fakcji francuskiej. Dla Władysława Czaplińskiego była ona, podobnie jak w ogóle całe panowanie Michała Korybuta, krótkim epizodem między rządami Jana Kazimierza i Jana III⁴².

Znacznie więcej miejsca znajdujemy w najnowszych syntezach. J.A. Gierowski ocenił, że konfederacja miała rozwiązać problemy państwa, a najważniejszym z nich było ukaranie przeciwników⁴³. Mariusz Markiewicz zwrócił uwagę na skutki konfederacji dla ewolucji ustroju Rzeczypospolitej. Polegały one na wprowadzeniu nowego elementu ustrojowego, który w przyszłości odegrał ważną rolę, konfederacje były bowiem (na wzór rzymski) rodzajem tymczasowej władzy dyktatorskiej⁴⁴. U. Augustyniak oceniła zaś, że celem zawiązania konfederacji była faktyczna rozgrywka z malkontentami. Michał Korybut jedynie bronił swego tronu, nie tylko nie panował nad sytuacją, lecz i nie był autorem tego dzieła. Ciekawa jest również ocena konfederacji przez Andrzeja Sulimę Kamińskiego⁴⁵. Konfederaci, poprzez stworzenie rewolucyjnej atmosfery, zapewnili bezpieczeństwo królowi i sprawowali władzę, ale nie potrafili wprowadzić jakichkolwiek zmian w Rzeczypospolitej.

Konfederacji gołębskiej nie poświęcono żadnego zeszytu z serii „Dzieje Narodu i Państwa Polskiego”. Krótkie i zwięzłe informacje znajdujemy jedynie w jednym z nich⁴⁶, który zresztą nie był poświęcony panowaniu króla Michała. Dla porządku trzeba zaznaczyć, że w latach 1973–2017 ukazało się drukiem kilkanaście tomów Polskiego Słownika Biograficznego, w których przedstawiono biogramy wielu ważnych uczestników konfederacji.

W badaniach nad konfederacją gołębską widać również postęp w edycji źródeł. Wymienić trzeba diariusze sejmowe, zwłaszcza pierwszego sejmku z 1672 roku⁴⁷.

⁴⁰ *Król a prawo stanów do oporu*, red. M. Markiewicz, E. Opaliński, R. Skowron, Kraków 2010.

⁴¹ *Dzieje Polski*, red. J. Topolski, Warszawa 1977; *Zarys historii Polski*, red. J. Tazbir, Warszawa 1979.

⁴² J.A. Gierowski, *Historia Polski 1505–1764*, Warszawa 1980, s. 359–360; W. Czapliński, *Zarys dziejów Polski do roku 1864*, Kraków 1983, s. 300–301.

⁴³ J.A. Gierowski, *Rzeczpospolita w dobie złotej wolności (1648–1763)*, Kraków 2001, s. 127–132.

⁴⁴ M. Markiewicz, *Historia Polski 1492–1795*, Kraków 2002, s. 567–568; U. Augustyniak, *Historia Polski 1572–1795*, Warszawa 2008, s. 716–718.

⁴⁵ A. Sulima-Kamiński, *Historia Rzeczypospolitej Obojga Narodów 1505–1795*, Lublin 2000, s. 142–143.

⁴⁶ S. Płaza, *Rokosz Lubomirskiego*, Kraków 1994, s. 71–72.

⁴⁷ *Diariusz sejmku zwyczajnego 1672 roku*, oprac. K. Przyboś, Kraków 2007. W latach 2004–2009 K. Przyboś i Marek Ferenc wydawali diariusze sejmowe z lat 1668–1672. Opublikowano diariusze pięciu

Podstawą rękopiśmienną był diariusz z rękopisu 247. Biblioteki im. Ossolińskich we Wrocławiu. Ważne przyczynki do konfederacji gołębskiej zostały opublikowane przez K. Przybosia, Annę Filipczak-Kocur i L. Wierzbickiego. K. Przyboś przesłał lokalne akty konfederacji i wydał drukiem jurament województwa sieradzkiego oraz projekt aktu konfederacji generalnej, opracowany przez marszałka z asesorami w nocy z 11 na 12 października.

Warto też zauważyć opublikowane uchwały szlachty litewskiej. A. Filipczak-Kocur dokonała edycji konfederacji posłów litewskich zawiązanej 27 maja 1672 roku (w czasie drugiego sejmiku z tego roku). L. Wierzbicki opublikował akt konfederacji wojska litewskiego w Kobryniu⁴⁸. Dokumenty dotyczące Litwy wraz z uchwałą zjazdu w Wilnie 28 lipca i uniwersałem z tegoż zjazdu do powiatów znalazły się w wydawnictwie przygotowanym przez Henryka Lulewicza⁴⁹.

Ważne miejsce wśród źródeł zajmuje nowe wydawnictwo akt sejmiku średzkiego, gdzie znajduje się całkiem sporo dokumentów związanych z konfederacją gołębską⁵⁰. Nastąpił postęp w edycji pamiętników. Szczególne znaczenie posiada, wydana przez L. Wierzbickiego, trzecia część diariusza wojewody smoleńskiego Jana Antoniego Chrapowickiego, doprowadzona do końca marca 1673 roku⁵¹. Chrapowicki nie brał udziału w kołowaniu pod Gołębiem, ale był o nim informowany. Ważną rolę odegrał natomiast w czasie recesu, a zwłaszcza podczas rokowań z obozem łowickim. To właśnie, jak się wydaje, Chrapowicki i biskup krakowski Andrzej Trzebicki jako mediatorzy wysłani przez zjazd byli pomysłodawcami przekształcenia go w sejm. Do wydawnictwa A. i K. Przybosiów nawiązują też zapiski Jerzego Szornela, również wydane przez Wierzbickiego, które znajdują się w rękopisie 1070. z Biblioteki PAU i PAN w Krakowie. Księga ta jest jednym z najcenniejszych źródeł do czasów panowania króla Michała i była wykorzystywana przez wiele pokoleń historyków, począwszy od wydawnictwa Franciszka Kluczyckiego. Jak akcentował Wierzbicki, Szornel był mocno związany z matką władcy Gryzeldą i aktywnym działaczem w województwie lubelskim. Innym przyczynkiem są nowiny z obozu królewskiego z tegoż okresu⁵².

sejmów. W połączeniu z dziewiętnastowiecznymi jeszcze edycjami Franciszka Kluczyckiego dysponujemy diariuszami dotyczącymi sejmów z lat 1668–1674.

⁴⁸ K. Przyboś, *Projekt aktu...*, A. Filipczak-Kocur, *Konfederacja litewska na nadzwyczajnym sejmie w 1672 r.*, „Studia z Dziejów Państwa i Prawa Polskiego” 2000, t. V, s. 131–137; L.A. Wierzbicki, *Akt konfederacji wojska litewskiego zawiązanej w Kobryniu 22 listopada 1672 roku*, „Res Historica” 2005, t. 21, s. 135–138.

⁴⁹ H. Lulewicz, *Akta zjazdów stanów Wielkiego Księstwa Litewskiego*, t. II: *Okresy panowań królów elekcyjnych XVI–XVII wiek*, oprac. H. Lulewicz, Warszawa 2009, s. 384–390.

⁵⁰ *Akta sejmikowe województw poznańskiego i kaliskiego. Lata 1668–1675*, wyd. M. Zwierzykowski, R. Kołodziej, A. Kamiński, Poznań 2018. Dokumenty dotyczące drugiego sejmiku w 1672 r. oraz konfederacji znajdują się na s. 382–468.

⁵¹ J.A. Chrapowicki, *Diariusz, część trzecia: lata 1669–1673*, oprac. L.A. Wierzbicki, Warszawa 2009. Na końcu autor wprowadził kilka uzupełnień pochodzących z kwietnia 1673 r., a dotyczących spraw sejmowych. J. Szornel, *Zapiski z lat 1669–1673*, oprac. L.A. Wierzbicki, Lublin–Radzyń Podlaski 2008.

⁵² L.A. Wierzbicki, *Awizy z obozu królewskiego pod Regowem (27 września–1 października 1672 r.)*, SDW 2012, t. I, s. 289–293.

Wznowione zostały pamiętniki Wespazjana Kochowskiego i Mikołaja Jemiołowskiego, które to edycje zostały oparte na wydaniach dziewiętnastowiecznych oraz Filipa Duponta⁵³. Przydatne dla naukowców jest również pierwsze całościowe wydanie dzieła Stanisława Makowieckiego o upadku Kamieńca⁵⁴. Wydawcą jego był P. Borek, który nieco życzliwiej spojrział na wartości historyczne i literackie utworu.

Kilka listów z lata i jesieni 1672 roku znajduje się w korespondencji Jana Andrzeja Morsztyna⁵⁵. Mniejsze znaczenie dla omawianego problemu posiada wydawnictwo zawierające mowy sejmowe Stanisława Herakliusza Lubomirskiego⁵⁶. Pewien postęp nastąpił w edycji publicystyki. Wymienić tu trzeba pismo propagandowe ironicznie krytykujące prymasa Prażmowskiego⁵⁷ oraz niewielki traktat poświęcony obronie prerogatyw urzędów. Powstał on już po konfederacji, ale impulsem do jego napisania był zamach na prerogatywy urzędów (można go oceniać także jako próbę ich reformy) dokonany przez konfederatów⁵⁸. Trzeba jednak pamiętać, że kilka ważnych pism znajduje się w starych zbiorach Kluczyckiego i Leopolda Huberta. Ponadto literatura propagandowa była wprawdzie dość bogata, ale – jak zgodnie oceniają badacze – nie charakteryzowała się wysokim poziomem ani refleksją nad stanem ustrojowym Rzeczypospolitej. Dominowała bieżąca agitacja i brak w niej szerszej myśli czy też rozważań o sytuacji państwa.

Z przedstawionego wyżej przeglądu możemy wyciągnąć optymistyczny wniosek, że po wydaniu drukiem diariusza konfederacji gołębskiej nastąpił znaczący postęp w badaniach nad tym wydarzeniem. Można ocenić, że jest to obecnie jedna z najlepiej opracowanych konfederacji. Szczególną rolę w tych studiach odegrał Kazimierz Przyboś, który był autorem i wydawcą wielu prac oraz zainspirował młodszych historyków ze środowiska krakowskiego (w większości swoich uczniów) do badań nad konfederacją gołębską. Prace te rozwijały się także w innych ośrodkach. Wiele studiów powstało w ośrodku lubelskim, gdzie największe zasługi położył Leszek A. Wierzbicki. Warto też dostrzec, że szczególnie aktywni są do dziś młodzi historycy, co pozwala mieć nadzieję, że badania te będą w dalszym ciągu prowadzone.

⁵³ M. Jemiołowski, *Pamiętnik dzieje Polski zawierający (1648–1679)*, oprac. J. Dziegielewski, Warszawa 2000; W. Kochowski, *Roczniki Polski klimakter czwarty (1669–1673)*, oprac. L.A. Wierzbicki, Warszawa 2011; Ph. Dupont, *Pamiętniki historii życia i czynów Jana III Sobieskiego*, oprac. D. Milewski, Warszawa 2011.

⁵⁴ S. Makowiecki, *Relacja Kamieńca wziętego przez Turków w roku 1672*, oprac. P. Borek, Kraków 2008.

⁵⁵ *Listy Jana Andrzeja Morsztyna*, oprac. S. Ochmann-Staniszevska, Wrocław 2002.

⁵⁶ *Stanisława Herakliusza Lubomirskiego mowy sejmowe z 1670 i 1673 roku...*, wstęp i oprac. K. Przyboś, Kraków 2010. Dwie mowy pochodzą z recesu konfederacji (z 25 lutego i połowy marca).

⁵⁷ I. Górnicka, *Pasja męki Mikołaja Prażmowskiego prymasa gnieźnieńskiego wedle Lublina pisa-
na 1672*, „Res Historica” 2017, t. 43, s. 337–343.

⁵⁸ J. Wielopolski, *Konsyderacje o urzędach dwuletnich*, oprac. L.A. Wierzbicki, Kraków 2015.

BIBLIOGRAFIA

Źródła

- Akta sejmikowe województw poznańskiego i kaliskiego. Lata 1668–1675*, wyd. M. Zwierzynkowski, R. Kołodziej, A. Kamiński, Poznań 2018.
- Akta zjazdów stanów Wielkiego Księstwa Litewskiego*, t. II: *Okresy panowań królów elekcyjnych XVI–XVII wiek*, oprac. H. Lulewicz, Warszawa 2009.
- Chrapowicki J.A., *Diariusz*, część trzecia: *lata 1669–1673*, oprac. L.A. Wierzbicki, Warszawa 2009.
- Diariusz kołowania i konfederacji pod Gołębem i Lublinem w 1672 r.* oprac. A. Przyboś, K. Przyboś, Wrocław 1972.
- Dupont Ph., *Pamiętniki historii życia i czynów Jana III Sobieskiego*, oprac. D. Milewski, Warszawa 2011.
- Diariusz sejmu zwyczajnego 1672 roku*, oprac. K. Przyboś, Kraków 2007.
- Filipczak-Kocur A., *Konfederacja litewska na nadzwyczajnym sejmie w 1672 r.*, „*Studia z Dziejów Państwa i Prawa Polskiego*” 2000, t. V, s. 131–137.
- Górnicka I., *Pasja męża Mikołaja Prażmowskiego prymasa gnieźnieńskiego wedle Lublina pisana 1672*, „*Res Historica*” 2017, t. 43, s. 337–343.
- Jemiołowski M., *Pamiętnik dzieje Polski zawierający (1648–1679)*, oprac. J. Dzięgielewski, Warszawa 2000.
- Kochowski W., *Roczniki Polski klimakter czwarty (1669–1673)*, oprac. L.A. Wierzbicki, Warszawa 2011.
- Listy Jana Andrzeja Morstina*, oprac. S. Ochmann-Staniszevska, Wrocław 2002.
- Makowiecki S., *Relacja Kamieńca wziętego przez Turków w roku 1672*, oprac. P. Borek, Kraków 2008.
- Stanisława Herakliusza Lubomirskiego mowy sejmowe z 1670 i 1673 roku...*, wstęp i oprac. K. Przyboś, Kraków 2010.
- Szornel J., *Zapiski z lat 1669–1673*, oprac. L.A. Wierzbicki, Lublin–Radzyń Podlaski 2008.
- Wielopolski J., *Konsyderacje o urzędach dwuletnich*, oprac. L.A. Wierzbicki, Kraków 2015.
- Wierzbicki L.A., *Akt konfederacji wojska litewskiego zawiązanej w Kobryniu 22 listopada 1672 roku*, „*Res Historica*” 2005, t. 21, s. 135–138.
- Wierzbicki L.A., *Awizy z obozu królewskiego pod Regowem (27 września–1 października 1672 r.)*, SDW 2012, t. I, s. 289–293.

Opracowania

- Abramski A., *Sądownictwo podczas konfederacji w Polsce (1672–1793)*, Katowice 1986.
- Augustyniak U., *Historia Polski 1572–1795*, Warszawa 2008.
- Augustyniak U., *Wazowie i „królowie rodacy”. Studium władzy królewskiej w Rzeczypospolitej XVII wieku*, Warszawa 1999.
- Bobiatyński K., *Michał Kazimierz Pac – wojewoda wileński, hetman wielki litewski. Działalność polityczno-wojskowa*, Warszawa 2008, s. 269–283.

- Bobiatyński K., *Sejmiki litewskie wobec kryzysu wewnętrznego Rzeczypospolitej latem 1672 roku* [w:] *Po unii – sejmiki szlacheckie w Rzeczypospolitej XVI–XVIII wieku*, red. H. Lulewicz i M. Wagner, Siedlce 2013.
- Bobiatyński K., *W walce o hegemonię. Rywalizacja polityczna w Wielkim Księstwie Litewskim w latach 1667–1674*, Warszawa 2016.
- Borek P., *Relacja Kamieńca wziętego Stanisława Makowieckiego jako źródło do upadku twierdzy w roku 1672* [w:] P. Borek, *W służbie Klio. Studia o barokowych pisarzach minorum gentium*, Kraków 2011, s. 169–207.
- Burkietowicz A., *Sejmik sieradzki w latach 1669–1717*, Sieradz 2009.
- Czamańska I., *Wiśniowiccy. Monografia rodu*, Poznań 2007.
- Czapliński W., *Zarys dziejów Polski do roku 1864*, Kraków 1983.
- Dzieje Polski*, red. J. Topolski, Warszawa 1977.
- Gmiterek H., *Rejestry szlachty ziemi chełmskiej z lat 1669–1672*, „Rocznik Chełmski” 1995, t. 2, s. 327–339.
- Gierowski J.A., *Historia Polski 1505–1764*, Warszawa 1980.
- Gierowski J.A., *Rzeczpospolita w dobie złotej wolności (1648–1763)*, Kraków 2001.
- Hundert Z., *Między buławą a tronem. Wojsko koronne w walce stronnictwa malkontentów z ugrupowaniem dworskim w latach 1669–1673*, Oświęcim 2014.
- Hundert Z., *Konfederacja szczebrzeszyńska 1672–1673 a ziemia bielska*, „Przegląd Historyczny” 2016, t. 107, s. 232–245.
- Kamecka-Skrajna M., *Królowa Eleonora Maria Józefa Wiśniowiecka (1653–1697)*, Toruń 2007.
- Kamieński A., *Jak nie należy przedstawiać postanowień sejmików koronnych*, „Czasy Nowożytne” 2016, t. 29, s. 223–234.
- Kamiński-Sulima A., *Historia Rzeczypospolitej Obojga Narodów 1505–1795*, Lublin 2000.
- Kaniewski J., *Sejmiki koronne wobec problemów wewnętrznych Rzeczypospolitej za panowania Michała Korybuta Wiśniowieckiego (1669–1673)*, Katowice 2014.
- Konopczyński W., *Dzieje Polski nowożytnej*, Warszawa 1986.
- Kriegseisen W., *Samorząd szlachecki w Małopolsce w latach 1669–1717*, Warszawa 1989.
- Król a prawo stanów do oporu*, red. M. Markiewicz, E. Opaliński, R. Skowron, Kraków 2010.
- Kulecki M., *Wygnańcy ze wschodu. Egzulanicy w Rzeczypospolitej w ostatnich latach panowania Jana Kazimierza i za panowania Michała Korybuta Wiśniowieckiego*, Warszawa 1997.
- Kupisz D., *Wojska powiatowe samorządów Małopolski i Rusi Czerwonej w latach 1572–1717*, Lublin 2008.
- Majewski A.A., *Aleksander Hilary Potubiński (1626–1679), marszałek wielki litewski. Działalność polityczno-wojskowa*, Warszawa 2017.
- Markiewicz M., *Historia Polski 1492–1795*, Kraków 2002.
- Matyasik J., *Obóz polityczny króla Michała Korybuta Wiśniowieckiego*, Warszawa 2011.
- Mielnik A.K., *Przed wyprawą wojenną przeciw Turcji w 1673 roku*, „Rocznik Historyczno-Archiwalny” 1995, t. X, s. 49–71.
- Nowak-Dłużewski J., *Okolicznościowa poezja polityczna w Polsce. Dwaj królowie rodacy*, Warszawa 1980.
- Płaza S., *Rokosz Lubomirskiego*, Kraków 1994.
- Przyboś A., *Konfederacja gołąbska*, Tarnopol 1936.
- Przyboś A., *Michał Korybut Wiśniowiecki 1640–1673*, Kraków–Wrocław 1984.
- Przyboś A., Rożek M., *Biskup krakowski Andrzej Trzebicki. Z dziejów kultury politycznej i artystycznej w XVII stuleciu*, Warszawa–Kraków 1989.

- Przyboś A., *Michał Korybut Wiśniowiecki* [w:] *Poczet królów i książąt polskich*, Warszawa 1980, s. 388–398.
- Przyboś K., *Itinerarium króla Michała Korybuta Wiśniowieckiego 1669–1673* [w:] *Studia historyczno-prawne. Prace dedykowane Profesorowi Janowi Seredyce w siedemdziesiątą piątą rocznicę urodzin i czterdziestopięciolecie pracy naukowej*, red. J. Dorobisz, W. Kaczorowski, Opole 2004, s. 251–259.
- Przyboś K., *Michał Korybut Wiśniowiecki* [w:] *Królowie elekcyjni. Leksykon biograficzny*, red. nauk. I. Kaniewska, Kraków 1997, s. 119–134.
- Przyboś K., *Projekt aktu konfederacji gołąbskiej z roku 1672*, „Studia Historyczne” 1987, R. XXX, s. 645–650.
- Przyboś K., *Sejm nadzwyczajny w Warszawie 18 V–30 VI 1672 r.*, „Almanach Historyczny” 2007, 9, s. 185–205.
- Przyboś K., *Sejm zwyczajny w Warszawie 26 stycznia–14 marca 1672 r.* [w:] *Między Lwowem a Wrocławiem*, red. B. Rok i J. Maroń, Toruń 2006, s. 563–585.
- Sadowski W., *Państwo i władca w oczach szlachty. Postawy polityczne obywateli województwa lubelskiego za panowania Michała Korybuta Wiśniowieckiego i Jana III Sobieskiego*, Lublin–Radzyń Podlaski 2008.
- Sawicki M., *Dom sapiieżyński 1666–1685. Droga do hegemonii w Wielkim Księstwie Litewskim 1666–1685*, Opole 2016.
- Sauter W., *Krzysztof Żegocki pierwszy partyzant Rzeczypospolitej 1618–1673*, Poznań 1981.
- Sikorski M., *Wyprawa Sobieskiego na czambuły tatarskie 1672*, Zabrze 2007.
- Sokalski M., *Między królewskim majestatem a szlachecką wolnością. Postawy polityczne szlachty małopolskiej w czasach Michała Korybuta Wiśniowieckiego*, Kraków 2002.
- Sokalski M., *Postawy polityczne szlachty koronnej w czasach Michała Korybuta Wiśniowieckiego w świetle instrukcji i laudów sejmikowych* [w:] *Inter maiestatem ac libertatem. Studia z dziejów nowożytnych dedykowane Profesorowi Kazimierzowi Przybosiowi*, red. J. Stolicki, M. Ferenc i J. Dąbrowski, Kraków 2010, s. 175–190.
- Stolicki J., *Egzulanci podolscy (1672–1699). Znaczenie uchodźców z Podola w życiu politycznym Rzeczypospolitej*, Kraków 1994.
- Stolicki J., *Funkcjonowanie propagandy w służbie obozów politycznych za króla Michała*, „Studia Historyczne”, R. XXXII, 1989, z. 4, s. 513–527.
- Stolicki J., *Konfederacja gołąbska w województwie wołyńskim* [w:] *Inter maiestatem ac libertatem. Studia z dziejów nowożytnych dedykowane Profesorowi Kazimierzowi Przybosiowi*, red. J. Stolicki, M. Ferenc i J. Dąbrowski, Kraków 2010, s. 191–206.
- Stolicki J., *Spory wśród szlachty kijowskiej w czasie konfederacji gołąbskiej, Ustrój–polityka–kultura* [w:] *Studia ofiarowane Profesor Stefanii Ochmann-Staniszeńskiej*, red. J. Maroń i R. Kołodziej, Wrocław 2011, AUWr. N 3394, Historia CLXXXIV, s. 69–75.
- Stolicki J., *Sprawa kamieniecka – upadek twierdzy w opinii szlacheckiej*, 1993, z. 1, s. 23–37.
- Stolicki J., *Wystąpienia antysenatorskie za panowania Michała Korybuta Wiśniowieckiego* [w:] *Senat w Polsce. Dzieje i teraźniejszość. Sesja Naukowa*, Warszawa 1993, s. 204–211.
- Stolicki J., *Przed upadkiem Kamieńca. Opinia publiczna wobec zagrożenia miasta*, ZN UJ, „Prace Historyczne”, z. 130, Kraków 2003, s. 121–133.
- Ujma M., *Sejmik lubelski w latach 1572–1696*, Warszawa 2003.
- Wagner M., *Stanisław Jabłonowski (1634–1702). Polityk i dowódca*, Siedlce 1997.
- Wagner M., *Wojna polsko-turecka w latach 1672–1676*, t. I, Zabrze 2009.
- Wielka encyklopedia powszechna*, Warszawa 1965, t. 5.
- Wierzbiński L.A., *Bunt malkontentów w połowie 1672* [w:] *Wobec króla i Rzeczypospolitej. Magnateria w XVI–XVIII wieku*, red. E. Dubas-Urwanowicz i J. Urwanowicz, Kraków 2012, s. 377–389.

- Wierzbicki L.A., *Konfederaci szczebrzeszyńscy. Przywódcy związku wojska koronnego na przełomie 1672 i 1673 roku*, „Studia z Dziejów Wojskowości” 2012, t. I, s. 177–184.
- Wierzbicki L.A., *Senatorowie obecni na sejmach i zjazdach w czasie panowania króla Michała (1669–1673)*, „Wschodni Rocznik Humanistyczny” 2009, t. VI, s. 73–80.
- Wierzbicki L.A., *O zgodę w Rzeczypospolitej. Zjazd warszawski i sejm pacyfikacyjny 1673 roku*, Lublin 2005.
- Wierzbicki L.A., *Posłowie Wielkiego Księstwa Litewskiego na zjazd warszawski i sejm pacyfikacyjny 1673 roku*, „Teki Komisji Historycznej” PAN, o. w Lublinie, 2004, vol. I, s. 93–105.
- Wierzbicki L.A., *Pospolite ruszenie w Polsce w drugiej połowie XVII wieku. Ostatnie wyprawy z lata 1670–1672*, Lublin 2011.
- Wierzbicki L.A., *Próba wprowadzenia kadencyjności urzędów centralnych w latach 1672–1674* [w:] *Urzędy państwowe, organy samorządowe i kościelne oraz ich kancelarie na polsko-ruskim pograniczu kulturowym i etnicznym w okresie od XV do XIX wieku*, red. H. Gmiterek, J. Łosowski, Kraków 2010.
- Wierzbicki L.A., *Sejmiki relacyjne w Koronie z roku 1673* [w:] *Po unii – sejmiki szlacheckie w Rzeczypospolitej XVI–XVIII wieku*, red. H. Lulewicz i M. Wagner, Siedlce 2013, s. 245–251.
- Wierzbicki L.A., *Stefan Stanisław Czarniecki jako marszałek konfederacji gołąbskiej* [w:] *Nad społeczeństwem staropolskim*, t. II, *Polityka i ekonomia – społeczeństwo i wojsko – religia i kultura w XVI–XVIII wieku*, red. D. Wereda, Siedlce 2009, s. 83–94.
- Wierzbicki L.A., *Szlachta chełmska w czasie konfederacji gołąbskiej*, „Rocznik Chełmski” 2000, t. 6, s. 55–70.
- Wierzbicki L.A., *Szlachta lubelska wobec króla Michała Korybuta Wiśniowieckiego (w świetle akt sejmikowych)*, „Res Historica” 2004, t. 17, s. 11–28.
- Wierzbicki L.A., *Uczestnicy wypraw pospolitego ruszenia w czasach panowania Michała Korybuta Wiśniowieckiego* [w:] *Spółeczeństwo a wojsko*, oprac. zbiorowe, Warszawa 2015, s. 155–166.
- Wierzbicki L.A., *Wici na pospolite ruszenie w Koronie 1669–1673*, „Res Historica” 2008, t. 26, s. 43–48.
- Wierzbicki L.A., *Zjazd gołąbsko-lubelski (11 października–10 listopada 1672)*, „Res Historica” 2005, t. 20, s. 101–109.
- Wójcik Z., *Jan Sobieski 1629–1696*, Warszawa 1983.
- Wysocki J., *Niedoszły rokosz łowicki 1672–1673 (Sobieskiego związku z Łowiczem)*, Łowicz 1984.
- Zarys historii Polski*, red. J. Tazbir, Warszawa 1979.